ANNALES
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN — POLONIA
VOL. XXXVI, 12 SECTIO G 1989

Międzyuczelniany Instytut Nauk Politycznych UMCS
Zakład Systemów Politycznych

Bożena DZIEMIDOK

System partyjny III Republiki (1870–1940)

Système de parti de la III-e République (1870–1940)

Dzień 4 IX 1870 r. – kiedy to L. Gambetta pod wpływem żądań ulicy paryskiej proklamował republikę – stanowi punkt zwrotny w najnowszej historii Francji. W ciągu 80 lat przed tą datą Francja przeżyła 3 rewolucje, 4 zamachy stanu, 15 form państwa, a wśród nich 2 dynastie, 2 cesarstwa, 5 panujących i 2 republiki z trudną do zapamiętania liczbą gabinetów.[1] Lecz zmienność ta okazała się czynnikiem stabilizującym dzieje polityczne Francji, była – jak ją określa M. Sobolewski – „[...] tylko burzliwą młodością społeczeństwa narodzonego z wielkiej mieszczańskiej rewolucji 1789 r., nowoczesnego społeczeństwa burżuazyjnego".[2] Po blisko 100 latach zmagań ze szlachtą, Kościołem i bogatym mieszczaństwem, średnia burżuazja ostatecznie przejęła władzę, aby w r. 1871 wejść w okres dojrzałości. III Republika istniała 70 lat, czyli prawie tyle, ile wszystkie poprzedzające ją formy rządu razem wzięte. Czas trwania III Republiki można podzielić na dwie fazy: lata 1871–1914 i lata 1919–1939.[3] Rządy pierwszej fazy należą do największych w historii Francji, rządy drugiej umieszczane są między najbardziej zgubnymi.[4]

---

[1] Por. M. Duverger: *Droit constitutionnel et institutions politiques*, Paris 1958, s. 408; por. także M. Sobolewski: *Od Drugiego Cesarstwa do Piątej Republiki, Z dziejów politycznych Francji 1870–1958*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1963, s. 12.

[2] Sobolewski: *op. cit.*, s. 12.

[3] Zob. F. Goguel: *La politique des partis sous la IIIe République*, Paris 1946, s. 543. Pierwszą fazę dzielimy na: republikę republikanów, republikę oportunistów i republikę radykałów, w zależności od ugrupowania politycznego sprawującego władzę. Są to podziały najczęściej spotykane, lecz różnie przyjmowane są ograniczenia czasowe poszczególnych okresów. Druga faza nazywana jest okresem międzywojennym. Por. m.in. G. Bourgin: *La Troisième République (4 09 1870–3 08 1914)* Paris 1956; G. Lefèbvre, Ch. H. Pouthas, M. Baumont: *Historia Francji*, t. II. *Od 1774 do czasów współczesnych*, KiW, Warszawa 1969; R. David: *La Troisième République, Soixante ans de politique et d'historie de 1871 à nos jours*, Paris 1934; Ch. et A. Ambrosi: *La France 1870–1970*, Paris 1971.

[4] Zob. J. Chapsal: *La vie politique en France de 1940 à 1958*, Paris 1984, s. 20.

Celem artykułu jest przedstawienie systemu partyjnego, partii politycznych i ich ewolucji oraz tendencji politycznych III Republiki.

Obozy polityczne istniejące u progu III Republiki w uproszczony sposób można podzielić na monarchistyczną prawicę i republikańską lewicę. Monarchistyczna opozycja przeciw republice dzieliła się na dwa bloki: legitymistów i orleańczyków. Nie były to partie polityczne, ale dosyć luźne ugrupowania notabli, popierane podczas wyborów przez pewne kręgi wyborców. W skład legitymistów – zwolenników restauracji Burbonów – wchodziła konserwatywna szlachta i rodowa arystokracja, zamieszkująca odległe prowincje, oraz kler, co powodowało poparcie Watykanu. Legitymiści reprezentowali program restauracji feudalizmu, powrotu do tradycji średniowiecznej, absolutnej monarchii, opierającej się w rządzeniu na doktrynie Kościoła katolickiego. Orleańczycy – zwolennicy restauracji dynastii orleańskiej – to ugrupowanie mieszczanizującej się szlachty i wielkiej burżuazji. Ich programem był kompromis feudalno-mieszczański, koncepcja monarchii parlamentarnej i ekonomicznego liberalizmu, połączona z dążeniem do społecznego konserwatyzmu.

Naprzeciw obu tych ugrupowań monarchistycznych oraz bonapartystów stali republikanie, spadkobiercy ruchu i idei 1848 r. Republikanie, grupujący w swych szeregach zdecydowaną większość mieszczaństwa, znaczną część chłopstwa oraz rozwijający się proletariat, także nie stworzyli partii.[5] Byli zwolennikami zasady suwerenności ludu, powszechnego prawa wyborczego mężczyzn, parlamentaryzmu, wolności politycznych; byli antyklerykałami. Pomimo posiadania wspólnego głównego celu, jakim było wprowadzenie i utrzymanie republiki, dzielili się na kilka ugrupowań, różniących się między innymi podejściem do demokratyzmu, kwestii socjalnej. Pierwsza grupa to – według określenia M. Sobolewskiego – republikanie z rozsądku.[6] Ich ideałem był system umiarkowanej monarchii parlamentarnej, lecz trzeźwość polityczna zadecydowała o tym, że stanęli na pozycji konserwatywnej republiki. Do grupy tej należeli między innymi A. Thiers i C. P. Dufaure. W pierwszym Zgromadzeniu Narodowym utworzyli oni ugrupowanie zwane Centrolewem. Druga grupa, zbliżona do Centrolewu, to przedstawiciele liberalnej burżuazji, dla których wzorem była konserwatywna republika, z parlamentem jako głównym organem rządzenia. W Zgromadzeniu Narodowym utworzyli tzw. Lewicę Republikańską. Trzecia grupa, tzw. Unia Republikańska – to dziedzice radykalnych tradycji republikańskich, dążący do rozwoju szerokiej demokracji politycznej. W jej skład weszło drobnomieszczaństwo z L. Gambettą jako przywódcą. Skrajnie lewicowe skrzydło stanowili republikanie-socjaliści. Była to grupa skupiająca przedstawicieli socjalizmu utopijnego, saintsimonistów, proudhonistów, zwolenników L. Blanca i A. Blanquego oraz nielicznych entuzjastów Marksa

[5] P. Miquel: *La III' République, Hommes et pouvoirs*, Paris 1971, s. 13: „«Partia republikańska» z r. 1875 nie była porównywalna z partiami współczesnymi.

[6] Zob. Sobolewski: *op. cit.*, s. 22.

i socjalizmu naukowego. Ich wpływy były ograniczone do kilku wielkich ośrodków przemysłowych.

Pierwsze wybory do Zgromadzenia Narodowego w nowo utworzonej republice odbyły się 8 II 1871 r. Wobec wojennego zagrożenia głosowano na reprezentantów ładu i pokoju, na monarchistów. Zdobyli oni 400 z 645 mandatów (132 legitymiści i 268 orleaniści), tylko 250 mandatów przypadło republikanom (w tym 40 radykałom z Unii Republikańskiej).[7] Na stanowiska reprezentujące władzę w państwie monarchistyczne Zgromadzenie wybrało republikanów; szefem rządu został A. Thiers. Jego pierwszym zadaniem były rokowania z Niemcami, następnym – walka z Komuną, rewolucyjną władzą ludową Paryża. Przyczynami upadku Komuny Paryskiej były między innymi podziały istniejące we francuskim ruchu robotniczym (proudhoniści, blankiści itd.), brak jednolitego kierownictwa i niedojrzałość ideologiczna uczestników. Zdławienie Komuny Paryskiej zadało potężny cios francuskiemu ruchowi robotniczemu. Rozbito organizacje robotnicze, uwięziono przywódców, co spowodowało zastój ruchu na długie lata i znalezienie się robotników w sferze wpływów radykałów. Dzięki temu radykałowie wysunęli się na czoło obozu republikańskiego. Monarchistyczne Zgromadzenie z r. 1871 nie potrafiło odrestaurować monarchii. Paraliżowały go spory pomiędzy kandydatami na tron, konieczność zawarcia pokoju, który miał znacznie okroić terytorium państwowe. Sprawę ustroju pozostawiono więc w zawieszeniu. Republika natomiast podpisała pokój, pokonała Komunę, przywróciła porządek i usunęła strach francuskiej burżuazji przed rewolucją.[8] Lecz pomimo 5-letniej egzystencji republika nie posiadała ani konstytucji, ani instytucji republikańskich, ani też republikańskiej większości w Zgromadzeniu. Istniała według słów Thiersa „republika bez republikanów". Monarchistyczne Zgromadzenie nie było wieczne, jednak nie mogło rozejść się bez nadania krajowi konstytucji z piętnem swego ducha. Konstytucja z r. 1875 była kompromisem pomiędzy monarchistami (główną rolę odegrali orleaniści) a republikańskimi konserwatystami. O dążeniach prawodawców w kierunku konserwatywnym świadczy struktura najwyższych władz państwowych, rola i pełnomocnictwa senatu oraz stosunkowo szerokie uprawnienia prezydenta.[9] Uprawnienia te formułowane były przez orleanistów pod kątem widzenia możliwości późniejszego wstawienia w miejsce terminu *président* nazwy *roi*. Republikanie wahali się, czy zaakceptować konstytucję opracowaną przez konserwatystów i orleanistów. Wtedy to Gambetta, idąc w kierunku oportunizmu i odłączając się od radykałów, pociągnął za sobą lewicę.

---

[7] Por. *ibid.*, s. 29.

[8] Zob. J. Bainville: *Dzieje Francji*, Wydawn. J. Przeworskiego, Warszawa 1946, s. 456.

[9] Zob. A. Deruga: *Zarys dziejów Francji 1871–1914*, PWN, Warszawa 1957, s. 9; szczegółowe postanowienia konstytucji z r. 1875 zob. m. in. w: Sobolewski: *op. cit.*, ss. 55–59; J. Stembrowicz: *Systemy polityczne wybranych państw kapitalistycznych, Francja*, Wydawn. UW, Warszawa 1977, ss. 39–42.

W wyborach do Izby Deputowanych z r. 1876 zwycięstwo odniósł blok republikański. Był on nadal podzielony. Dwa najważniejsze, lecz zwalczające się, ugrupowania radykałów to Lewica Republikańska (*Gauche Rèpublicaine*) Ferry'ego i Grevy'ego oraz Unia Republikańska (*Union Rèpublicaine*) Gambetty. Po śmierci Gambetty w r. 1882 doszło do zjednoczenia obu umiarkowanych odłamów obozu republikańskiego. Do lat dziewięćdziesiątych XIX w. dominowali oni w rządzie, otrzymując miano oportunistów, ponieważ uchylali się od dalszej demokratyzacji systemu i od wprowadzania reform socjalnych. Prowadzili politykę antyklerykalną, czym narazili się prawicy, a także byli pacyfistami, co powodowało niezadowolenie nacjonalistów.[10] Niechęć oportunistów do radykalnych zmian zaktywizowała drobną i częściowo średnią burżuazję. Doszło do wzmocnienia w szeregach obozu republikańskiego lewego, radykalnego skrzydła, zwanego radykałami-socjalistami, na czele którego stał G. Clemenceau. Od r. 1881 radykałowie tworzyli samodzielne, odrębne ugrupowanie, stale powiększające swe wpływy polityczne. Akcentowali oni mocno pogłębienie demokratyzacji władz państwowych (zniesienie senatu), oddzielenie Kościoła od państwa, ograniczenie rozwoju wielkiego kapitału, sprawę pomocy dla klasy robotniczej.[11] Początkowo radykałowie korzystali z poparcia mas drobnomieszczańskich i robotniczych. Od lat dziewięćdziesiątych, w miarę postępu ruchu robotniczego, podstawą społeczną ruchu radykalnego były małe miasta i wieś, gdzie bazę wyborczą radykałów stanowili drobni *bourgeois*, część chłopów, inteligenci. A. Siegfried nazwał radykałów najbardziej typową partią III Republiki.[12] Jest to uzasadnione strukturą ekonomiczną Francji lat 1880--1914, kiedy to dominował średni charakter własności, wyznaczający główną rolę w życiu politycznym drobnej burżuazji.[13] Ideologią drobnomieszczaństwa, będącą wyrazem jego postawy, był radykalizm, który można określić jako: indywidualizm, intelektualizm i konserwatyzm.[14] Ich programem była obrona wszystkiego co „małe" *petit* (mała stabilizacja – mały majątek, mały dom itd.) przed wszystkim, co „duże" *gros*.[15] Było to społeczeństwo, w którym miliony ludzi, zaliczających siebie do warstw średnich, mogły znaleźć materialną niezależność, poczucie bezpieczeństwa oraz zaspokojenie swych ambicji, jeśli tylko potrafili „zadowolić się małym".

W latach siedemdziesiątych powstawał powoli po upadku Komuny Paryskiej ruch robotniczy. W r. 1876 wrócili z wygnania P. Lafargue i propagator

[10] Por. J. Baszkiewicz: *Historia Francji*, Ossolineum, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1974, s. 607.

[11] Zob. C. Nicolet: *Le Radicalisme*, Paris 1974, ss. 32–35.

[12] Zob. A. Siegfried: *Tableau des partis en France*, Paris 1930, s. 159.

[13] Por. W. Skrzydło: *Istota przemian polityczno-ustrojowych powojennej Francji (IV i V Republika)*, Lublin 1963, ss. 13–15.

[14] Zob. J. Fauvet: *La France déchirée*, Paris 1957, s. 14.

[15] Por. Siegfried: *op. cit.*, ss. 28–29 i 159–160, A. Thibaudet: *La République des professeurs*, Paris 1928, s. 259: „Cały program ekonomiczny radykalizmu mieści się w epitecie «mały»".

marksizmu J. Guesde, odbywały się pierwsze kongresy robotnicze.[16] W r. 1880 powstała, założona przez Guesde'a, marksistowska Partia Robotnicza. Program partii, konsultowany z Marksem, został wprawdzie przyjęty w Hawrze (r. 1880), ale zaatakowała go część działaczy z P. Brousse'em. Na kongresie w St. Etienne (r. 1882) doszło do rozłamu. Brousse i jego zwolennicy, tzw. posybiliści (*la politique de possibilités* – stąd nazwa) utworzyli własną Federację Robotników Socjalistów Francji (*La Fédération des Travailleurs Socialistes de France*). Posybiliści przeciwstawiali rewolucyjnej walce proletariatu politykę reformistyczną i ugodową, przyjmującą jako cel partii osiąganie przez klasę robotniczą drobnych, doraźnych korzyści w ramach ustroju kapitalistycznego. Natomiast tzw. kolektywiści pod wodzą Guesde'a i Lafargue'a skonsolidowali Francuską Partię Robotniczą na gruncie marksizmu. Rozłam na kolektywistów (rewolucjonistów) i posybilistów (reformistów) nie wyczerpuje obrazu zróżnicowań politycznych wśród robotników. W połowie lat osiemdziesiątych powstało ugrupowanie tzw. niezależnych (J. Jaurès, J. Vallès, A. Millerand); byli to skłonni do kompromisów z partiami burżuazyjnymi reformiści, wierzący w parlamentarną drogę przejścia do socjalizmu. Pod wpływem rozwijającego się anarchizmu w r. 1890 od posybilistów oderwała się grupa J. Allemane'a, która utworzyła Partię Robotniczą Socjalno--Rewolucyjną, nastawioną na walkę ekonomiczną anarchistycznymi metodami. Natomiast tradycje Blanquiego kontynuował Centralny Komitet Rewolucyjny (r. 1881) pod przywództwem E. Vaillanta. W r. 1898 blankiści utworzyli Socjalistyczną Partię Rewolucyjną. Ruch robotniczy do końca XIX w. podzielony był na szereg rywalizujących ze sobą partii, opartych na różnorodnych ideologiach, co uniemożliwiało jego ujednolicenie i konsolidację.

Także na prawicy kształtowały się nowe tendencje.[17] Część monarchistów i katolików pod wpływem zachęt papieża Leona XIII (encykliki z r. 1884 i r. 1892) zdecydowała się na podjęcie działalności politycznej w ramach republiki. Byli to tzw. przyłączeni (*ralliés*; ruch nazywano *Le Ralliement*), tworzący z konserwatywnymi republikanami prawicę republikańską. Obok „przyłączonych", drugą orientację prawicy stanowili rozwijający działalność w latach dziewięćdziesiątych progresiści (lub republikanie postępowi), dawni oportuniści i spadkobiercy tradycji orleanizmu (Dupuy, Ribot, Méline).

Tak więc pod koniec XIX w. istniały we Francji dwa główne bloki: Blok Prawicy – skupiający „przyłączonych" i progresistów oraz Blok Lewicy, grupujący radykałów i socjalistów.[18]

---

[16] Pierwszy kongres robotniczy z udziałem 384 delegatów odbył się w październiku 1876 r. w Paryżu; drugi, na którym przeważała orientacja marksistowska, w Lyonie w styczniu 1878 r. Trzeci we wrześniu 1878 w Paryżu. Zob. Bourgin: *op. cit.*, ss. 75–76. Kongres robotniczy w Marsylii (r. 1879) był zapowiedzią utworzenia partii marksistowskiej. Zob. Baszkiewicz: *op. cit.*, s. 611.

[17] Klasyczne orientacje: legitymizm, orleanizm, bonapartyzm traciły stopniowo znaczenie, chociaż praktycznie dopiero wybory z r. 1906 pozbawiły ich reprezentacji w parlamencie. Zob. Baszkiewicz: *op. cit.*, s. 609.

[18] Por. J. Carrère, G. Bourgin: *Manuel des partis politiques en France*, Paris 1924, s. 13. Blok pierwszy został nazwany przez autorów blokiem konserwatywnym (*modéré*).

W ruchu robotniczym przez kilka lat toczyła się dyskusja na temat uczestniczenia socjalistów w burżuazyjnych rządach (*casus* Milleranda).[19] Na tym tle doszło do przegrupowania sił socjalistycznych. Marksiści Guesde'a oraz blankiści Baillanta, występujący przeciwko udziałowi w rządach burżuazyjnych, zjednoczyli się, tworząc w r. 1901 Socjalistyczną Partię Francji. W rok później ich przeciwnicy (żoresiści, brousiści, allemaniści) utworzyli pod przewodnictwem J. Jaurèsa Francuską Partię Socjalistyczną. Spór rozwiązała II Międzynarodówka (kongres amsterdamski 1904 r.), ustalając, że socjaliści nie powinni partycypować w burżuazyjnych rządach i wzywając obie francuskie partie do zjednoczenia się. Nastąpiło ono w kwietniu 1905 r., powstała wówczas Francuska Sekcja Międzynarodówki Robotniczej (*Section Française de l'Internationale Ouvrière* – SFIO). Oficjalnie obowiązywał w partii rewolucyjny, marksistowski kierunek, istniało jednak silne reformistyczne skrzydło z Jaurèsem na czele, które w r. 1908 (kongres w Tuluzie) osiągnęło w partii zdecydowaną przewagę. Pod wpływem przemian w ruchu socjalistycznym doszło do przekształceń także wśród radykałów oraz wśród prawicy. W czerwcu 1901 r. na skutek nacisku działaczy terenowych utworzona została Partia Republikańska Radykalna i Radykalno-Socjalistyczna (*Parti Rèpublicain et Radical-Socialiste*).[20] Partia ta była kontynuacją ruchu „radykałów-socjalistów", ale jej polityka, starająca się zachować istniejący stan rzeczy, stawała się coraz bardziej konserwatywna. Na początku XX w. radykałowie byli potęgą, od r. 1902 do r. 1914 dominowali w rządach. Oficjalne programy partii (zakładające antyklerykalizm, antynacjonalizm, parlamentaryzm, obronę praw i wolności obywatelskich) były w dalszym ciągu radykalne, ale ich realizację odkładano na czas nieokreślony.

Konstytuowały się także partie polityczne prawicy. W przeciwieństwie do socjalistów, podobnie do radykałów, nie były to partie o ustalonej strukturze organizacyjnej, lecz zrzeszenia działaczy skupione wokół frakcji parlamentarnych, aktywizujące się podczas wyborów w postaci komitetów wyborczych.[21] Konserwatywna prawica, dziedzicząca tradycje legitymizmu i wchłaniająca „przyłączonych", to powstała w r. 1902 Federacja Republikańska. Partia ta reprezentowała interesy wielkiego kapitału, była niechętna wobec demokracji politycznej. Lewicowa secesja oportunistów, grupa Waldeck-Rousseau, przekształciła się w r. 1903 w Sojusz Demokratyczny (*Alliance Dèmocratique*). Była to także partia wielkiej burżuazji, ale bardziej liberalna, silniej związana z parlamentarnym systemem rządów. Partia ta przypomina dawnych orleanistów.

---

[19] W r. 1899 socjalista Millerand przyjął tekę ministra handlu i przemysłu w burżuazyjnym rządzie Waldeck-Rousseau, w którym to rządzie ministrem wojny był generał G. de Galliffet, kat komunardów.

[20] Do tej pory radykałowie, to jedynie grupy parlamentarne i lokalne komitety elektoralne. Struktura partii utworzonej w r. 1901 nadal pozostawała luźna, federacyjna. Na temat powstania partii zob. Nicolet: *op. cit.*, ss. 36–37.

[21] Por. R. Rémond: *Le droit en France*, Paris 1954, s. 192.

Trzecią poważną grupą prawicy byli nacjonaliści, obejmujący sukcesję bonapartyzmu. Ich hasła to: antyparlamentaryzm, militaryzm, dyktatura, antysemityzm; formą organizacyjną nacjonalistów były natomiast nie partie, lecz ligi.

Partie istniejące w r. 1914 stanowiły kontynuację ugrupowań politycznych z początku III Republiki.[22] Również niewiele zmieniał się układ partii, wykazując niezwykłą stałość zarówno co do charakteru tendencji politycznych, jak i ich siły. Zmieniały się jedynie nazwy partii, poszczególne punkty ich programów, kierunki jednak pozostały te same, świadcząc o niechęci społeczeństwa, w przewadze mieszczańskiego, do zmian politycznych. Charakterystyczną cechą tego układu było istnienie dwóch ekstremalnych obozów: prawicy i lewicy. Nigdy nie miały one płaszczyzny porozumienia i żaden z nich nigdy nie osiągnął przewagi w parlamencie. Dlatego wielką rolę we francuskim życiu politycznym odgrywało centrum, także zresztą niejednolite, podzielone na prawicowe i lewicowe skrzydło.[23] Centrum, zbyt słabe, by rządzić samodzielnie, stanowiło podporę każdej większości, wiążąc się zarówno z prawicą, jak i lewicą. Koalicje te nie były trwałe z uwagi na zbyt duże rozbieżności programowe wśród partnerów. Z lewicą łączyła centrum skłonność do demokracji, republikanizm, parlamentaryzm; z prawicą zaś – utrzymanie istniejącego porządku społecznego.[24] Każdy z tych trzech bloków przechodził w latach 1870–1914 swoistą ewolucję. U progu lat osiemdziesiątych prawica była monarchistyczna i antyrepublikańska, reprezentowała ją szlachta i kler; centrum – to koalicja wielkiej i średniej burżuazji oraz chłopstwo; lewica – to drobnomieszczaństwo. Nieliczny jeszcze wówczas proletariat usunięto, wprowadzając represje po upadku Komuny. Pod koniec XIX w. lewicę stanowił proletariat; drobnomieszczaństwo przesunęło się do centrum, gdzie zajęło miejsce obok średniej burżuazji i chłopstwa; prawicę, po osłabieniu znaczenia szlachty, reprezentowali wielcy kapitaliści. Zmieniały się również konflikty ideologiczne. Wielki dylemat lat siedemdziesiątych: monarchia czy republika, ustąpił miejsca innemu: republika konserwatywna czy demokratyczna. Od początku XX w. na plan pierwszy wysunęła się kwestia socjalna i istniejące wcześniej podziały zastąpił fundamentalny podział społeczeństwa i jego partii na obrońców i przeciwników kapitalizmu.

Ewolucję III Republiki do r. 1914 charakteryzowało ogólne przesunięcie ku lewicy. Większość parlamentarna na początku konserwatywna, oportunistycz-

---

[22] Carrère, Bourgin: *op. cit.*, ss. 14–15. Partie polityczne występujące w przededniu wojny klasyfikują następująco: 1) prawica, składająca się z monarchistów, konserwatystów, nacjonalistów; 2) „przyłączeni" – *Action Libérale*, kierowana przez J. Piou; 3) dawni oportuniści, należący w Izbie do wielu grup, m. in. *Entente républicaine et démocratique*, *Républicains de gauche*; poza parlamentem zgrupowani w *Alliance démocratique* A. Carnota; 4) radykałowie wszelkich odcieni, jedni konserwatywni, inni socjaliści, występujący pod różnymi etykietami, w Izbie podzieleni na liczne grupy; 5) SFIO – partia socjalistyczna.

[23] Zob. A. Siegfried: *De la IIIe à la IVe République*, Paris 1956, ss. 19–20.

[24] Por. Sobolewski: *op. cit.*, s. 68.

na, potem była już radykalna i radykalno-socjalistyczna.[25] Ruch ku lewicy był także widoczny w zmianie wpływów partii politycznych wśród poszczególnych klas społecznych; np. robotnicy popierający na początku III Republiki radykałów odchodzili od nich z chwilą powstania ruchu robotniczego.

Słuszne wydaje się stwierdzenie P. Miquela, że III Republika przez 40 lat doświadczała władzy bez partii.[26] Oportuniści, radykałowie i inne rządzące ugrupowania nie stworzyły partii masowych, lecz, według terminologii M. Duvergera – „partie kadrowe", o luźnej strukturze organizacyjnej.

Co więc zadecydowało o wielkości Francji lat 1875–1914? Była to z pewnością stabilizacja ustrojowa, tak w dziedzinie społeczno-ekonomicznej, jak i politycznej. Był to okres utrwalania imperium kolonialnego, wzrostu bogactwa metropolii kosztem grabieży kolonii. Brak w nim ostrych konfliktów społecznych. Francja była krajem rolniczo-przemysłowym z dużym procentem drobnej własności i dominującą pozycją drobnomieszczaństwa. Pozycję tę umacniał również system wyborczy (jednomandatowe okręgi przy wyborach większością względną w dwu turach) sprzyjający burżuazji, nie zadowalający lewicy. System parlamentarny przyjęty w konstytucji 1875 r. odpowiadał potrzebom okresu liberalizmu ekonomicznego i układowi sił tego czasu, był dostosowany do jego zadań.[27] Słabość parlamentu (spowodowaną podziałem na liczne i skłócone ze sobą frakcje) oraz niestabilność rządu przezwyciężono stałością personelu i jego talentem organizacyjnym. Rządy się zmieniały, ale ich składy niewiele się różniły. Francja w tym okresie posiadała plejadę utalentowanych polityków, między innymi takich, jak J. Ferry, R. Waldeck-Rousseau, G. Clemenceau, A. Briand, R. Poincaré.[28]

Zachwianie stabilizacji nastąpiło po zakończeniu pierwszej wojny światowej, kiedy to na plan pierwszy wysunęły się problemy natury społeczno-ekonomicznej. Zasadniczo zmieniła się struktura społeczeństwa (osłabła liczebnie drobna burżuazja, za to wzrósł proletariat przemysłowy i umocniła się pozycja bogatej burżuazji) oraz pojawiły się stałe trudności ekonomiczne (inflacja, bezrobocie, zadłużenie wewnętrzne i zagraniczne).

Pierwsza wojna światowa ukazała zmniejszenie znaczenia II Międzynarodówki. Wbrew jej zaleceniom socjaliści nie tylko nie wystąpili przeciwko wojnie, ale nawet głosowali w parlamencie za kredytami wojennymi.[29] Wskutek tego możliwe było utworzenie „Świętej Unii", rządu obejmującego wszystkie partie polityczne od lewicy po prawicę. Prowadzenie w czasie wojny polityki „zgody

---

[25] Zob. Carrère, Bourgin: *op. cit.*, s. 16.

[26] Zob. Miquel: *op. cit.*, ss. 112–113.

[27] Por. Skrzydło: *op. cit.*, s. 16.

[28] III Republikę do r. 1914 R. de Jouvenel nazwał „republiką kolegów". Zob. Baszkiewicz: *op. cit.*, s. 611.

[29] Jedynie Jaurès, zadeklarowany pacyfista, aż do swojej śmierci w r. 1914 prowadził ożywioną kampanię antywojenną. Por. Deruga: *op. cit.*, s. 44.

narodowej" i „pokoju klasowego", a przede wszystkim zwycięstwo Rewolucji Październikowej w Rosji i utworzenie w marcu 1919 r. Międzynarodówki Komunistycznej z Leninem na czele wywołało kryzys i dyskusje w łonie SFIO. Spowodowało także przestrach francuskich klas posiadających przed narastaniem nastrojów rewolucyjnych wśród mas robotniczych. W obliczu mających się odbyć w listopadzie 1919 r. wyborów parlamentarnych prawica utworzyła Blok Narodowy, skupiający wszystkie partie burżuazyjne przeciwko komunizmowi. W skład Bloku weszli konserwatyści (Federacja Republikańska), nacjonaliści oraz umiarkowana, liberalna prawica (*Alliance Dèmocratique*). Na czele Bloku stanęli A. Millerand i G. Clemenceau, będący już wówczas konserwatystami i antykomunistami. Wśród radykałów, uznanych winnymi braku przygotowania wojennego w r. 1914, doszło do rozłamu. Działacze terenowi, wbrew decyzji kierownictwa, nie przystąpili do Bloku Narodowego, ale też nie poszli do wyborów z SFIO, rozdartą sporami o stosunek do III Międzynarodówki.[30] Aktywność SFIO w wyborach była więc słaba, co w konsekwencji przyniosło dużą absencję wyborczą proletariatu. Blok Narodowy pod hasłami nacjonalizmu i antykomunizmu odniósł olbrzymi sukces (2/3 mandatów poselskich).[31] Francja miała najbardziej prawicową i nacjonalistyczną Izbę do Zgromadzenia Narodowego z r. 1871 (nazywano ją Izbą Błękitną od koloru mundurów armii francuskiej). Rząd natomiast sprawowali umiarkowani konserwatyści, lawirujący między radykałami a skrajną prawicą.

Tymczasem socjaliści zakończyli batalię o ideologiczne oblicze partii i jej formy organizacyjne. Na kongresie SFIO w Tours (25–29 XII 1920 r.) zdecydowana większość (3/4 delegatów) opowiedziała się za przystąpieniem do leninowskiej III Międzynarodówki. Utworzono partię komunistyczną pod nazwą Francuska Sekcja Międzynarodówki Komunistycznej (*Section Française de l'Internation Communiste*, SFIC), która 1 I 1922 r. przyjęła nazwę Francuska Partia Komunistyczna. W chwili powstania FPK liczyła 180 tys. członków; jej przywódcy to Cachin (dyrektor „l'Humanité"), Frossard, Vaillant-Couturier. Mniejszość nie podporządkowała się uchwale, opuściła zjazd i zachowawszy dotychczasową nazwę SFIO zgrupowała 30 tys. członków. W rok później podobny podział nastąpił w ruchu związkowym i powstały dwie rywalizujące ze sobą centrale: CGT, opanowana przez socjalistów, oraz CGT-U, pozostająca pod wpływami komunistów. Rozłam osłabił ruch robotniczy. Komuniści przyjęli sekciarską postawę, potępiającą wszelkie porozumienia z socjalistami, SFIO stała się partią reformistyczną, traktującą komunizm jako głównego wroga. W ten sposób zbiegły się stanowiska socjalistów i radykałów, przeżywających odnowę pod kierunkiem nowej generacji działaczy, tzw. młodoturków.

[30] Na kongresie radykałów w lipcu 1919 r. partia zamanifestowała swoją opozycję przeciwko „wszelkim formom bolszewizmu"; zob. Nicolet: *op. cit.*, s. 54.

[31] Skład Izby Bloku Narodowego w latach 1919–1924 (617 deputowanych): lewica – 180 (w tym 68 socjalistów i 88 radykałów); centrum – 216; prawica – 221. Zob. Siegfried: *Tableau...*, s. 235.

Umożliwiło to zawarcie sojuszu wyborczego, zwanego Kartelem Lewicy (*cartel des gauches*), który w maju 1924 r. odniósł zwycięstwo w wyborach powszechnych.[32] E. Herriot utworzył rząd z radykałów, socjaliści ograniczyli się do polityki poparcia, bez swego udziału w rządzie. W r. 1926 sojusz radykałów i socjalistów rozpadł się. Nowa koalicja była już centrowa, trzonem rządu z R. Poincarém na czele był związek radykałów z *Alliance Démocratique*.

Reakcją na Kartel Lewicy i jego rządy była konsolidacja prawicy. Obok dotychczasowych luźnych kół sympatyków i komitetów wyborczych utworzone zostały ośrodki propagandy masowej. W r. 1924 zorganizowali się do walki z antyklerykalną polityką Kartelu Lewicy katolicy, tworząc Narodową Federację Katolicką. W tym samym roku Federacja Republikańska i *Alliance Démocratique* powołały Ligę Republikańsko-Narodową pod przewodnictwem Milleranda, koordynującą akcję wszystkich ugrupowań konserwatywnych. Konserwatyści w latach dwudziestych to Federacja Republikańska, progresiści, Sojusz Republikański i Demokratyczny (*Entente Républicaine et Démocratique*), Unia Republikańska; prawicowe centrum to *Alliance Démocratique*. Unia z centrum umożliwiła prawicy wygranie wyborów parlamentarnych w r. 1928 i osiągnięcie przewagi w Izbie Deputowanych (pomimo 44% miejsc zajmowanych przez lewicę).[33] Te same bloki (Blok Narodowy i Kartel Lewicy) rywalizowały o mandaty do Izby w wyborach z r. 1932. Tym razem Kartel Lewicy zdobył przewagę (334 mandaty przeciw 259 uzyskanym przez konserwatystów). Rząd utworzył przywódca radykałów E. Herriot, socjaliści odmówili udziału w nim bez zmian strukturalnych.

Od początku lat trzydziestych głównym zadaniem odrodzonej pod przywództwem M. Thoreza FPK było powstrzymanie naporu faszyzmu we Francji. Manifestacja robotników paryskich (6 II 1934 r.) i zwycięski strajk powszechny (12 II 1934 r.), zorganizowany wspólnie przez CGT-U i CGT udaremniły próbę faszystowskiego zamachu. Na skutek zaleceń Międzynarodówki Komunistycznej FPK wezwała w czerwcu 1934 r. do utworzenia jednolitego frontu antyfaszystowskiego. Między FPK i SFIO 27 VII 1934 r. podpisany został pakt jedności działania we wspólnej walce przeciw faszyzmowi, groźbie wojny, w obronie demokracji.[34] Do sojuszu partii robotniczych 14 VII 1935 r. przystąpili radykałowie. Tak powstał Front Ludowy, którego program zakładał walkę w obronie wolności (zagwarantowanie demokracji politycznej, roz-

[32] Skład Izby Kartelu Lewicy w latach 1924–1928 (582 deputowanych): lewica – 328; centrum – 80; prawica – 146; komuniści – 28. Zob. *ibid.*, ss. 235–236.

[33] Skład Izby z r. 1928, lat 1928–1932 (611 deputowanych): lewica – 271 (44% miejsc); centrum – 165 (27%); prawica — 144 (24%); komuniści – 11 (2%); inni – 20 (3%). Zob. *ibid.*, s. 236, dokładne omówienie składu Izby i jej ugrupowań zob. *ibid.*, ss. 158–189.

[34] Zob. K. Kawecka: *Francuska Partia Komunistyczna* [w] *Partie komunistyczne i robotnicze świata, Zarys encyklopedyczny*, KIW, Warszawa 1978, s. 339; zob. także A. Prost: *Petite histoire de la France au XXe siècle*, Paris 1979, s. 36.

wiązanie lig faszystowskich), pokoju (nacjonalizacja przemysłu zbrojeniowego), w dziedzinie społeczno-ekonomicznej (rozwój świadczeń socjalnych, zracjonalizowanie polityki finansowej itd.).[35] Zawiązały się Komitety Zjednoczenia Ludowego (*Rassemblement Populaire*), do których swoich przedstawicieli delegowały FPK, SFIO, radykałowie, a także ugrupowania postępowych katolików i innych organizacji społecznych, jak Liga Praw Człowieka, Komitet Czujności Antyfaszystowskich Intelektualistów.[36] Na bazie poparcia Frontu Ludowego doszło do zjednoczenia obu centrali związkowych CGT-U i CGT oraz do utworzenia jednolitej Powszechnej Konfederacji Pracy (CGT).

Wybory do Izby Deputowanych z r. 1936 przyniosły wielkie zwycięstwo lewicy zjednoczonej we Froncie Ludowym (386 mandatów przeciw 222 prawicy).[37] Najwięcej głosów otrzymali socjaliści (2 mln.; 149 miejsc w Izbie), na FPK padło 1,5 mln. głosów (72 mandaty), na radykałów 1,4 mln. (109). Po raz pierwszy we Francji formowanie gabinetu przypadło w udziale socjalistom. L. Blum, przewodniczący SFIO, 4 VI 1936 r. utworzył rząd z udziałem socjalistów i radykałów. Komuniści poparli rząd, nie biorąc w nim udziału, na wzór postawy samych socjalistów w latach 1924 i 1932. Rząd Frontu Ludowego przeprowadził w krótkim czasie reformy socjalne: wprowadził obowiązkowe umowy zbiorowe w dziedzinie zatrudnienia, 40-godzinny tydzień pracy, podwyżkę płac, respektowanie praw związków zawodowych. W dziedzinie politycznej gabinet podjął obronne kroki przeciw faszyzmowi – rozwiązał ligi.[38] Posunięcie to jednak nie przyniosło pożądanych rezultatów, ruch faszystowski odrodził się natychmiast w postaci legalnych partii politycznych, np. Krzyże Ogniowe utworzyły Francuską Partię Socjalną. Klasy posiadające, dla których zwycięstwo Frontu Ludowego było wielkim wstrząsem, zaczęły zdecydowanie przeciwstawiać się działaniom rządu.[39] Wśród partii sojuszniczych doszło do rozdźwięków w sprawie całkowitej realizacji przez rząd programu Frontu Ludowego – czego domagała się FPK – oraz na tle stosunku do wojny w Hiszpanii (FPK zażądała udzielenia pomocy hiszpańskim republikanom). Blum nie chciał otwartej walki ze światem kapitalistycznym, a postawiony poprzez naciski FPK przed taką koniecznością zrezygnował z rządów. SFIO była już partią ugodową, reformistyczną, bojącą się rewolucji socjalistycznej i rosnących wpływów Partii

---

[35] Szerzej na temat programu Frontu Ludowego zob. np. T. Godlewski: *Francuska Partia Komunistyczna*, KIW, Warszawa 1970, ss. 40–41.

[36] Por. Sobolewski: *op. cit.*, ss. 173–174.

[37] Partie Frontu Ludowego to: FPK, SFIO, radykałowie oraz USR (*Union Socialiste Républicaine*), tzw. „nowi socjaliści", którzy odłączyli się od SFIO w r. 1933. Opozycja Frontu Ludowego to: Niezależni, prawica radykałów, URD (*Union républicaine démocratique*), Demokracja Ludowa, konserwatyści. Zob. J. Néré: *La III' République, 1914–1940*, Paris 1967, s. 143.

[38] Francuski faszyzm, krytykując nieudolność rządów, „parlamentarną anarchię" organizował się w postaci lig. Najaktywniejsze to: Akcja Francuska, Młodzież Patriotyczna, Krzyże Ogniowe.

[39] G. Bernanos swoją książkę o tych czasach zatytułował *Wielki strach bogaczy*; zob. J. Chapsal: *La vie politique en France. De 1940 à 1958*, Paris 1984, s. 25.

Komunistycznej. Następne rządy, w których przewodnictwo objęli radykałowie (najpierw Chautemps, potem Daladier) miały stanowić kontynuację „złagodzonego Frontu Ludowego".[40] Po przystąpieniu przez rząd Daladiera do układu monachijskiego (30 IX 1938 r.), Front Ludowy załamał się ostatecznie. Wszystkie partie burżuazyjne, a nawet SFIO, przyjęły kapitulację monachijską bez protestu. Jedynie komuniści gwałtownie potępiali politykę rządu. „Burżuazja – pisał później Blum – nie bała się Hitlera, bo cały zasób jej strachu skupił się wokół Frontu Ludowego, a zwłaszcza komunizmu."[41] Jesienią 1939 r. Partia Komunistyczna została zdelegalizowana, a w styczniu 1940 r. wykluczono posłów komunistycznych z Izby Deputowanych. Wojska niemieckie 22 V 1940 r. rozpoczęły ofensywę na Zachodzie, 17 VI 1940 r. premierem został marszałek Ph. Pétain, który kilka dni później (22 VI 1940 r.) podpisał kapitulację. W nieokupowanej części Francji zaprowadzono rządy faszystowskie. Pétain jednak chciał przejąć władzę legalnie, z woli ostatniego parlamentu III Republiki. W tym celu 10 VII 1940 r. zebrały się obie Izby. Prawica w większości poparła perspektywę wprowadzenia nowego ładu na wzór hitlerowski; centrum, tzn. radykałowie nie byli jej chętni, lecz nie odważyli się sprzeciwić. Jedynie niewielka grupa deputowanych, przeważnie członków SFIO, ale też przedstawiciele skrajnej prawicy (L. Marin) zdecydowanie stawiali opór zamierzeniom marszałka. Komuniści nie zasiadali już wówczas w Izbie. Kiedy poddano pod głosowanie ustawę o zmianie konstytucji z r. 1875, przekazującej całą władzę Pétainowi, tylko 80 deputowanych głosowało przeciwko, 569 opowiedziało się za ustawą. W ten sposób 10 VII 1940 r. III Republika formalnie przestała istnieć.

Cechą systemu partyjnego III Republiki był podział na prawicę i lewicę (lub – jak to nakreśla A. Siegfried w rodz. V *Tableau des Partis en France* – na prawicę, lewicę i centrum), bez wyraźnego podziału na partie rządzące i opozycję. Prawidłowością w okresie międzywojennym było następowanie po rządach lewicy rządów prawicy. Z 5-krotnych wyborów parlamentarnych, które miały miejsce w ciągu 20 lat, dwa głosowania (w r. 1919 i r. 1928) przyniosły zwycięstwo partiom konserwatywnym i umiarkowanym. Unia lewicy zwyciężała w wyborach 3 razy (w r. 1924, r. 1932, r. 1936) i tworzyła rząd. SFIO 2-krotnie odmówiła udziału w rządach (w r. 1924 i r. 1932), pozostawiając jego formowanie radykałom; FPK uczyniła tak w r. 1936. Następną prawidłowością był fakt, że w połowie kadencji parlamentu rządy lewicowe rozpadały się. Po 2 latach socjaliści, czy w r. 1938 komuniści, przechodzili do opozycji i rządy do końca kadencji sprawowali radykałowie, wiążąc się z prawicą-centrum (*Alliance Démocratique*). Mechanizm tych zmian można tłumaczyć postawą drobnomieszczaństwa i polityką prowadzoną przez Partię Radykalną. M. Sobolewski uważa,

[40] Zob. M. Baumont: *Od 1878 do czasów współczesnych*, [w:] Lefèbvre, Pouthas, Baumont: *op. cit.*, t. II, s. 501.

[41] Baszkiewicz: *op. cit.*, s. 666.

że rządy prawicy przynosiły niezadowolenie drobnomieszczaństwa i jego łączenie z socjalistami, których skłonność do reform socjalnych powodowała odchodzenie radykałów od unii z SFIO.[42] Jeszcze dalej idzie w swych sądach J. Chapsal, który napisał, że Partia Radykalna oscylowała między koalicją lewicy, aby zdobyć mandaty, a koalicją prawicy, aby rządzić.[43] Ani prawica, ani lewica (socjaliści i komuniści) nigdy samodzielnie nie zdobyli przewagi w Izbie, tworzenie rządów opierało się z konieczności na centrum, którego radykałowie byli główną siłą. W III Republice daje się zauważyć następna prawidłowość – każda partia, początkowo radykalna, w miarę, jak sprawuje rządy, ewoluuje w kierunku prawicy. Tak było z Partią Radykalną, a także z SFIO. Również poszczególni politycy z socjalistów czy radykałów przekształcali się w konserwatystów (np. Gambetta, Millerand, Clemenceau).

Do głównych tendencji występujących w III Republice J. Chapsal zalicza: suwerenność parlamentu, niestabilność rządu, wielopartyjność, opozycję prawica-lewica.[44] Trzy ostatnie są widoczne w ciągu wszystkich lat jej istnienia, natomiast pierwsza w okresie międzywojennym straciła rację bytu. Konstytucja z r. 1875, dostosowana do warunków kapitalizmu wolnokonkurencyjnego, nie odpowiadała już nowemu układowi sił społecznych (panowaniu monopoli i oligarchii finansowej).[45] Burżuazja odwracała się od systemu parlamentarnego, czego wynikiem było między innymi przeniesienie uprawnień ustawodawczych z parlamentu na egzekutywę. Brak przystosowania ustroju do potrzeb burżuazji przyjmuje się za jedną z przyczyn upadku III Republiki. Inną był z pewnością system partyjny, charakteryzujący się istnieniem dużej liczby słabo zorganizowanych partii. Z wyjątkiem partii robotniczych (a szczególnie FPK), żadne z pozostałych ugrupowań politycznych nie miało stałej struktury organizacyjnej. Zarówno w terenie, jak i w parlamencie istniały jedynie luźne grupy działaczy i polityków, komitety wyborcze, frakcje, często zmieniające nazwy. Stan ten utrzymywał większościowy system wyborczy w dwu turach, dający wszystkim partiom (słabym czy silnym) szanse wyborcze. Zarazem skłaniał partie, na skutek istnienia drugiej tury, do tworzenia koalicji wyborczych. Prowadziło to do niejednolitości i nietrwałości większości parlamentarnych, co w następstwie powodowało brak stabilności rządów.

Ustrój III Republiki, pomyślany jako przejściowy, przetrwał 65 lat. Powstał i upadł w wyniku militarnej katastrofy, w konfrontacji z tym samym wrogiem.

[42] Por. Sobolewski: *op. cit.*, s. 146.
[43] Zob. Chapsal: *op. cit.*, ss. 236–237.
[44] *Ibid.*, s. 21.
[45] Por. Skrzydło: *op. cit.*, s. 20; oraz Stembrowicz: *op. cit.*, s. 49.

RÉSUMÉ

On a présenté le système de parti, les partis politiques et les tendances politiques de la III-e République. La période de son existence (1879–1940) a été divisée en deux phases: 1871–1914 et 1919–1940. La première se caractérise par la stabilisation économique et constitutionnelle, la position dominante de la petite bourgeoisie et de son Parti Radical; la deuxième – par la désintégration économique et politique, la formation de forts conflits sociaux, la succession du pouvoir de la droite après celui de la gauche. Les tendances principales de la III-e République ce sont: l'instabilité du gouvernement liée à la permanence du personnel politique, l'opposition droite-gauche, le système à plusieurs partis mal organisés. On a démontré ces partis, leur formation, évolution, participation dans les parlements et les gouvernements particuliers.